

KÖZLEMÉNYEK

Batthyány Ádám imádságoskönyve. Batthyány Ádám grófot (1610–1659), a Dunántúl és a Kanizsával szembeni végek főkapitányát irodalomtörténetünk nemcsak mecénásként és Zrínyi Miklós barátjaként tartja számon, hanem egy verses levél¹ és néhány „flexibilis műfajú” úti följegyzés² szerzőjeként is. Eme „fontos kicsiségek” közlésekor is említés nélkül maradt azonban az az adat, hogy Batthyány Ádám talán szerzője egy 1654-ben, Bécsben kinyomatott imádságoskönyvnek is, amelyből egyetlen példány sem maradt fenn, és amelynek Kemény Józseftől származó egyetlen leírása is inkább csak kételyeket kelt a mű létét illetően, semmint hogy bizonyítaná azt.

A leírás Kemény „Bibliográphiai Emlény” című, 1847-ben készült kéziratában található, amelyben „régii ritka könyvekről” készült korábbi jegyzeteit szedte rendbe és írta össze „a lehető chronológiát követve”.³ A kéziratot Kemény 1855-ben Vass József kolozsvári piarista tanárnak ajándékozta,⁴ aki annak darabjait először az *Új Magyar Múzeum* hasábjain, majd kötetben összegyűjtve publikálta.⁵ Kemény az imádságoskönyvről a következő leírást adta:

„Clypeus religionis Christianae contra tentationes mundi. Az az: Az Keresztyéni Vallásnak Paissa az világnak incselgetési ellen. Minden Keresztyén híveknek erősítettésére irattatott Németh-Uyvári Groff Batthyanyi Adam stb. által.” Ez alatt, de csakugyan a címlapon: „Segitts rajtunk Nagy Ur Isten. / Hogy legyünk boldogok itten. / Áldd meg szegény jó Hazánkat, / Olcsadd ki az bűnös lángat, / Melly dulja s fulja szívünket. / Tartsd meg mi bennünk hitűnket. / Te vagy védlőnk, erős

¹ TARNÓC Márton: *Batthyány Ádám levele Lobkovitz Poppel Évához* = ItK (71.) 1957. 402–403; *RMKT XVII/8*. Szerk.: KOMLOVSZKI Tibor–STOLL Béla. Bp. 1976. n° 109; *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század)*. Szerk. HARGITTAY Emil. Bp. 1981. I. 558–560. (Magyar Hírmondó); KINCSES Katalin: „*Im küttem én orvosságot*”, *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640*. Bp. 1993. 100–101. (Régi magyar történelmi források III.)

² SZILASI László: „*Vitéz-e avagy ájtatos?*” I. *Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s „némely fontos kicsiség*”. Szeged, 1989. (Peregrinatio Hungarorum 3.); VÁRKONYI Gábor: „*Király urunk eő Fölséges koronászatia*.” *Magyarok az 1636-os birodalmi gyűlésen és római király koronázáson*. = *Levéltári Szemle* (42.) 1992. 3–15.

³ MTAKK, Magyar irodalom, Könyvészet, 4-edrét, 4.

⁴ VERESS Endre: *Gróf Kemény József (1795–1855)*. Kolozsvár, 1933. 51. (Erdélyi Tudományos Füzetek 55.)

⁵ KEMÉNY József: *Batthyány Ádám emlékezete 1654-ről* [!], közli VASS József. = *Új Magyar Múzeum* (9.) 1859. I. 500–502.; Uő: *Történelmi és irodalmi kalászatok*. Pest, 1861. 200–201. Vö. Dézsi Lajos *kiadatlan kiegészítései 1537–1667*. In: SZTRIPSZKY Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez* [utánnymatának függelékében]. Bp. 1967. n° 86. Ezt az adatot az írói lexikonok közül csupán az *Új magyar irodalmi lexikon*. I–III. Bp. 1994. (Kovács József László szócikke) vette át.

Várunk. / Add meg mit Te Tölled várunk / Csendes halált e világon, / Töröknek vesztét faágon." Ez alatt pedig: „Nyomtattattott Béchben. M.DC.LIV. esztendőben. Cosmerovius Máté által.” – Negyedréten, 137 lap.

A leírás valóságát – főnmaradt példány hiányában – nem tudjuk ellenőrizni, ám a közlemény más adatait igen. Kemény ugyanis a *Chypeusszal* együtt ismertetett egy másik Batthyány Ádám által kiadott nyomtatványt, Kéry Sámuel *Keresztyén Senecáját*⁶ is. Ennek leírása pontos (csupán a formátum nem „tizennyolcadrét”, hanem tizenkettedrét), ám a mű szerzőjének nem Kéry Sámuel, hanem Malomfalvay Gergelyt nevezi meg, aki valóban intézte a könyv kiadását, de szerzője nem volt.⁷ Kemény ezenkívül hibásan közölte Batthyány Ádám halála évét („1654” – helyesen: 1659) és egybemosta Batthyány két feleségének nevét („Vittmanni Formentini Aurora” – helyesen: Formentini Aurora és Wittmann Katalin). Adatai tehát nem légbőlkapottak, de nem is pontosak.

Óvatosságra készítet azonban Kemény József közlésének elfogadásában az a tény, hogy tudjuk: ő volt a kitalálója egy sor hamis oklevélnek⁸ és az ő képzelete alkotta meg a XVII. századi székegy költő, gelencei Szőke Ambrus alakját és az e név alatt közölt „koholmány” „versikeket”.⁹ És hogy miért állt volna Kemény érdekében, hogy bibliográfiai adatokat hamisítson? A választ Mályusz Elemér így fogalmazta meg: „Amivel »gazdagította« a múltat, az tetszett olvasóinak. Egyhangú, szürke képek helyett erős színekkel festett, mozgalmas jeleneteket ábrázolt. [...] Akkor a származástudat jelölte ki a határokat, amelyeken belül az egyes ember képes volt tárgyyszerűen gondolkodni. Keményt ugyanez az östisztelet tartotta hatalmában. Minél inkább híjával voltak barátai az ősknek, annál inkább volt kész ilyenekkel megajándékozni őket. Jellemben vágó, hogy ugyanígy járt el családjá, sőt önmaga érdekében is.”¹⁰ Batthyány Ádám imádságoskönyvének közlésekor sem felejtette el megemlíteni Kemény József, hogy a szerzőt anyai ágon őseként tisztelheti. Az esetleges hamisítás célja tehát a fentiek értelmében az lehetett, hogy Kemény egyik őseit mint imakönyv- és versszerzőt mutathassa be. Ugyanakkor azonban az is megfontolandó, hogy ha Kemény valóban ismerte az imádságoskönyvet (tehát ez esetben csak leírásának egyes elemeit tartjuk hamisnak), akkor feltehetőleg nem próbálkozott volna meg egy több száz példányban kinyomtatott könyv címléírásának meghamisításával.

Vagy mégis? Ozorai Imre *Az Christusrul es az ü eghazarul, esmet az Antichristusrul es az ü eghazarul* című vitairata második kiadásának (Krakkó, 1550 körül)¹¹ abban a példányában ugyanis, amelyet Kemény József szerzett meg az Akadémiai Könyvtár számára, az utolsó levélen Frangepán-címer látható „1535”-ös évszámmal. Ezt Kemény a nyomtatvány kiadási évének tartotta¹² és ezt a véleményt a későbbi kutatás is osztotta. Csupán az 1970-es években bizonyította be egy Prágából előkerült újabb példány, hogy az évszámot valaki kézzel, utólag helyezte el az akadémiai példányban a címer mellett. Kemény Józsefnek az Akadémiához írott levelei szerint a könyv egy „fél-tudós”

⁶ RMK I. 882.

⁷ IVÁNYI Béla: *A magyar könyvkultúra múltjából*. Szeged, 1983. 287–297 passim. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11.)

⁸ TAGÁNYI Károly: [Ismertetés az] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* [első kötetéről]. = Századok (27.) 1893. 41–57; VERESS: *i. m.* 8.; MÁLYUSZ Elemér: *Gróf Kemény József oklevélhamisítványai*. = Levéltári Közlemények (59.) 1988. 197–216.

⁹ TOLNAI Vilmos: *Szőke Ambrus*. = Egyetemes Philologiai Közöny (35.) 1911. 300–302.; KOVÁCS Sándor Iván: *Thaly Kálmán a kriptában*. = Kortárs (23.) 1979. 255–264.

¹⁰ MÁLYUSZ: *i. h.* 214.

¹¹ RMNy S88B (MKsz (92.) 1976. 170; korábban RMNy 15).

¹² KEMÉNY József: *Ozorai Imre „De Christo et eius ecclesia” című Krakkóban 1535-ben megjelent magyar nyelvű munkájáról*. = Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (5.) 1842. 6–10.

erdélyi nemesembertől származott, „ki nevét bizonyos okokra nézt jelenteni nem akarja”, ami a hamisítás fényében érthető is. Ez tette ugyanis lehetővé, hogy tulajdonosa az antedatált kötetet az akkor ismert harmadik legrégebbi magyar könyv „exemplar unicum”-aként adhassa el az Akadémiának. „De az sem lehetetlen” – tette hozzá Holl Béla – „hogy az évszám magától Keménytől származik és a »fél-tudós« erdélyi nemes szerepeltetése is az ő kitalálása...”¹³

*

Mondanivalónk magva azonban nem az, hogy Kemény József mit és miért hamisított meg Batthyány Ádám imádságoskönyvének esetében, hanem az, hogy a könyv létezéséről levéltári források tanúskodnak, sőt ezek nyomán tartalma is rekonstruálható.

1653 „virágszombatján”, azaz április 5-én elhunyt Batthyány Ádám első felesége, Aurora Catharina Formentini. Temetésén, amelyet június 10-én tartottak, öten mondtak beszédet: magyarul Széchenyi György veszprémi püspök, Felnai Ferenc vasvári prépost, Malomfalyv Gergely kismartoni mariánus ferences gvárdián és Tallián Ferenc pozsonyi ferences, németül pedig Laurent Jakobi rohonci német plébános.¹⁴ A kéziratokat Batthyány már 1653 őszén elkérte a szerzőktől,¹⁵ majd 1654 elején elhatározta, hogy a magyar nyelvűeket Bécsben ki nyomtatattja (Felnaié kivételével, amelyet szerzője 1653 végén maga jelentetett meg).¹⁶ A prédikációkkal együtt Batthyány két másik mű kiadását is tervezte: Kéry Sámuel fordítását, a *Keresztény Senecát* és a szóban forgó imádságoskönyvet. Ez ügyben 1654 elején Nádasdy Ferenchez fordult tanácsért, aki ekkor a Bécshez közel fekvő, Lajta melletti Seibersdorfban lakott és az előző évben nyomtatta ki a bécsi Cosmerovius-nyomdában a „szegény Esterházi uram teste felet tött Praedicatio és Oratio”-t.¹⁷ A nyomtatás gyakorlati kivitelét „vigyázását” Batthyány Malomfalyv Gergelyre bízta, akinek szintén lehetett e téren tapasztalata, hiszen 1653-ban neki is megjelent egy könyve Cosmeroviusnál (*Belső-képpen indító Tudomány*)¹⁸ Mattheus Cosmerovius nyomdája egyébként, amely ekkor a Stephanskirche és a Donau-kanal között fekvő Köllnerhofban működött, öt sajtójával a kor legnagyobb műhelyei közé tartozott. Természetesen főleg latinul, németül és olaszul nyomtatott, de jónéhány magyar nyelvű nyomtatvány is megjelent itt.¹⁹

Malomfalyv Gergely – miután március elején már egyszer „elment volt az keönyv nyomtatohoz” az árat megbeszélni²⁰ – április 8-án indult volna Kismartonból Bécsbe, „de mivel hogy nagyságodtól semmi dispositiom nem érkezék, várakoznom kel” – írta április 7-én Batthyáynynak – „kérem azért nagyságodat, minél hamarabb küldjön valami pénzt elől-járóba az keönyvnyomtató számára. Tudom immár, hogy a keönyv nyomtató legények is ital pénzt kérnek, s ugy is

¹³ HOLL Béla: *Ozorai Imre vitáirátának kiadásairól*. = MKsz. (92.) 1976. 156–170. Holl Béla tanár úrnak ezúton köszönöm, hogy a tanulmányra fölkhívta a figyelmemet. – Kemény további keönyvhamisításairól: RMNy II., App. 89.; MÁLYUSZ Elemér: *Kemény József „keönyvhamisításai”*. = MKsz. (109.) 1993. 192–197.; BORSA Gedeon: *Mohács előtti budai keönyvkereskedők és kiadványaik Kemény Józsefnél*. = MKsz. (109.) 1993. 197–205.

¹⁴ IVÁNYI: *i. m.* 277.

¹⁵ JENEI Ferenc: *Ismeretlen irodalmi levelek a Batthyány-levéltárból*. = ItK. (64.) 1960. 691.

¹⁶ RMK I. 867. Vö.: IVÁNYI: *i. m.* 285–287, 298.

¹⁷ IVÁNYI: *i. m.* 287–288. n° 487; RMK I. 868.

¹⁸ IVÁNYI: *i. m.* 287. n° 486; RMK I. 870.

¹⁹ MAYER, Anton: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482–1882*. Wien, 1882. I. 232–235.

²⁰ IVÁNYI: *i. m.* 287. n° 487.

lesznek szorgalmatosbak.²¹ Április 12-ig azonban Batthyányitól sem választ, sem az imádságos-könyv kéziratát nem kapta meg, de enélkül is elindult Bécsbe, hogy „addig azoknak nyomtatásához kezdenék, mellyek immár kezem közt vannak.”²²

Április 16-án Malomfalvay már Bécsből írt Nádasdynak arról, „hogymind ez mai napig el nem kezdhettek Cosmeroviussal a munkát”, mivel eddig a példányszámokról tárgyalt. Végül abban állapotok meg, „hogymagánosan mindenik praedikázióból két száz, a Senecából pedig és a másik [azaz: imádságos] könyvecskéből (ha elérkezik) mindenikből 400 azaz a kettőből 800 exemplárt nyomtasson. [...] A praedikáziokból mindenikből 25 avagy 30 exemplár leszen feiéripapiroson, az Senecából pedig és az másikkból 50, azaz a kettőből 100. [...] Azt is örömet tudnám micsoda quantitásban akaria Bottyani uram ő nagysága s itéli az imádságos könyvecskét, talám jó volna in duodecimo, mint egy uti társ formán, és így, egy uti társ is kívántatnék.”²³

Az *Úti-társ* című imakönyv először 1639-ben jelent meg Pozsonyban, Nyáry Krisztinának ajánlva, tizennyolcadrét alakban,²⁴ de mivel hamarosan minden példánya elfogyott, 1643-ban Rezenyi György pozsonyi kanonok újból kiadta, ezúttal tizenkettedrétben.²⁵ Malomfalvay tehát a második kiadásra gondolt. A Németújváron 1653. szeptember 17-én fölvetty könyvjegyzék szerint valamelyik kiadása Batthyány Ádámnak is megvolyt.²⁶

Malomfalvay április 16-án kelt levelét Nádasdy másnap küldte tovább Batthyánnak. „Az melly könyvecskét kegyelmed ki akar nyomtattatni, azt is kérem szeretettel ne késleltesse, hogymanyval hamarab végezödjék el a munka.”²⁷ Ugyanaznap azonban Malomfalvay újból írt Batthyánnak, jelentve, hogy „az imádságos könyvecskével [...] még el nem kezdtünk, de a könyv nyomtatónak szája íze is meg-vész, ha pénzt nem lát.”²⁸ A pénz, 150 forint azonban már április 20-án, tehát azelőtt megérkezett Bécsbe, mintsem hogy Batthyány a második levelet megkaphatta volna.²⁹

A pénz megérkezvén, „megkenvén az könyv nyomtatónak száját, job izűen munkálkodtanak immár, amint hogy a legények is szorgalmatosbak, mivel szokás szerint bibalét [borravalót] ígértem nekik.” – írta Malomfalvay április 29-én Batthyánnak. Az imádságos könyv kézírata azonban még mindig nem érkezett meg. „Azért kérem alázatosan nagyságodat, hogy küldtön küldgye az imádságos könyvecskét [...]. Ha pedig Nagyságod el nem akarná küldeni avagy ki nem akarná nyomtattatni az könyvecskét, arról is méltóztassék nagyságod tudósítani.”³⁰ Batthyány azonban nem állt el szándékától, mert postafordultával levelet írt Malomfalvaynak, amelyben azt írta, hogy az imádságoskönyvet elküldte. Malomfalvay erre a levélre május 1-én válaszolt, meg-hozzá azt, hogy a könyvet még nem kapta meg.³¹ Az csak egy héttel később érkezett meg: „Az imádságos könyvet 7 huius vettem el Nadasdi uram ő nagysága levelével egygyütt.” – írta Malomfalvay május 11-én. A kézirat egy része azonban már május 7. előtt is Malomfalvaynál kellett, hogy legyen, mivel április 26-án Batthyány Ádám a Bécsbe vásárolni küldött Szili Gergelyt töb-

²¹ IVÁNYI: *i. m.* 288. n° 489.

²² JENEI: *i. h.* 692. (A levél levéltári jelzete: Magyar Országos Levéltár [= MOL], Batthyány-cs. misszilisei [P 1314], 30304.) IVÁNYI: *i. m.* 288–289. n° 490. hibás keltezéssel (ápr. 10.) közli a levél kivonatát.

²³ IVÁNYI: *i. m.* 289–290. n° 491.

²⁴ HUBERT Ildikó: *Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639)*. = MKsz (101.) 1985. 58–62.

²⁵ RMK I. 1607.

²⁶ IVÁNYI: *i. m.* 273.

²⁷ IVÁNYI: *i. m.* 290. n° 492.

²⁸ IVÁNYI: *i. m.* 290. n° 493. Ezt a levelet is Nádasdy továbbította: *uo.*, n° 494.

²⁹ IVÁNYI: *i. m.* 291. n° 495.

³⁰ IVÁNYI: *i. m.* 291–292. n° 497.

³¹ IVÁNYI: *i. m.* 292. n° 498.

bek között arra is utasította, hogy „Malomfalvay pater Gergelt keresse feől eő kegyelme az kalastromban [valószínűleg a singerstrassei ferences kolostorról van szó], s mennyen végére tüle, mikor készülnek el az mi könyveink az könyv nyomtatónál. Az minemő litániátt föl küldöttünk, azt köttesse ő kegyelme az Boldog Aszony öt Psalmusa után.”³² Tehát néhány imaszöveg, többek között „az Boldog Aszony öt Psalmusa” már ekkor Malomfalvaynál kellett, hogy legyen.

A könyvhöz azonban a kéziraton kívül még valami kellett: „Az nagyságod cimerére volna szükségem azon imádságos könyvbe (ha úgy tetszik Nagyságodnak) meg van ugyan az publikán fiaival együtt (mellyet bele is tettem a predikaziókba és Senekába) de az peccétekről nem ismerhetem orozslány-e vagy mi tart fegvert szájában a kő szikla oldalán.”³³ A fiait vérével tápláló pelikán Cosmerovius műhelyének egyik szép nyomdadsíze volt, amely nemcsak a Malomfalvay által említettekben, hanem más itt nyomtatott könyvekben is megtalálható.³⁴ Az imádságoskönyvhöz azonban Malomfalvay Gergely a teljes Batthyány-címert rézbe akarta metszteni, amelyen a sziklán fészekben ülő pelikán alatt szájában kardot tartó oroszlán látható. Május 19-ig még nem talált „oly mestert”, aki kimetszette volna,³⁵ de június 11-én készült följegyzésében Batthyány Ádám már följegyezte, hogy „A frontspicumra [címlapra], avagy az imádságos könyvek előtt való képekre, költt mindenestől fl. 15.” és ugyanezért, „tudnia illik az ő nagysága cimerének le rajszolásától ki metszésétől és nyomtatásától (melly az imádságos könyv elein léssen) kívánnak leg alább fl. 16.”³⁶ Nagyon valószínű, hogy a címert rézbe metsző mester Subarich György volt, aki rendszeresen dolgozott a Cosmerovius-nyomda kiadványai számára (legismertebb műve Zrínyi Miklós „Syrena”-kötetének címlapja) és akitől két más címermetszet eredetiben is fönmaradt (Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklósa).³⁷

Közben a könyv tervezett formátuma is megváltozott: „A mint veszem eszembe, nehezen lehet olyan formában az imádságos könyv mint uti társ,” – írta Malomfalvay május 19-én – „mind az által azon lesznek, tellyes tehetségem szerént, hogy nagyságod kedve szerént legyen.”³⁸

Június 11-én Batthyány Ádám már az elkészült könyvek bekötéséről intézkedett: „köttessen be ...az Imádságos könyvecskébeniss százat, a többi maradjon exemplárban.”³⁹ (Eszert az „exemplar” krudában maradt, kötetlen példányt is jelent.) Levele azonban csak június 22-én érkezett meg Bécsbe: „nem tudom hol tanolták a jó posták az ilyen serénységet, hogy az nagyságod levelével tiz egész nap járjának Rohoncztól fogva Bécsig.” – írta Malomfalvay – „Az imádságos könyvnek is immár utolsó részét nyomtattatom, ugy, hogy Isten kegyelméből ezen a héten [június 27-ig] végét akarom szakasztani minden bizonnal: mint írja nagyságod azon imádságos könyvből is beköttetek százat, de az többte telik, mint Seneca, mert a nagysága is közel s kevés hejával két annyi. [...] Amint minap is irtam vala, azon imádságos könyvnek ki nyomtatása igen kevéssel szál aláb, ha szálhat nyolcvan talernál, a száz exemplárnak pedig bé-köttetése menyire

³² IVÁNYI: *i. m.* 291. n° 496.

³³ IVÁNYI: *i. m.* 293–294. n° 501.

³⁴ PL. RÁTTKAY György: *Memoria regum et banorum...* . Viennae, 1652. (RMK III. 1794); MALOMFALVAI Gergely: *Belső-képpen indító Tudomány*. Bécs, 1653. (RMK I. 870). Vö. KOVÁCS Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Bp. 1985. 94.

³⁵ JENEI: *i. h.* 691. (A levél jelzete: MOL, Batthyány-cs. misszilisei [P 1314], 30304.) IVÁNYI: *i. m.* 295. n° 503.

³⁶ *Magyarországi magánkönyvtárak*. I. Szerk. VARGA András. Bp.–Szeged, 1986. 173. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/1.)

³⁷ KOVÁCS S. I.: *i. m.* 94.

³⁸ JENEI: *i. h.* 691. (A levél jezete: MOL, Batthyány-cs. misszilisei [P 1314], 30304.) IVÁNYI: *i. m.* 295. n° 503.

³⁹ MOL, Batthyány I. Ádám iratai (P 1315), 3. cs., f. 747 (fogalmazvány).

fog menni, nem tudom még, mert arról a könyvkötővel nem végeztem, tudom aszt, hogy többre megyen, mint a Seneca (mind közel két anyyi).”

Ennek alapján alkothatunk valamelyes elképzelést az imádságos könyv méretéről. Mivel a „Seneca” tizenkettő méretű, összesen 228 oldalas kötet, az imádságoskönyvnek „közel két anyyinak”, tehát 350–400 oldalnyi tizenkettőre, esetleg kisalakú nyolcadrétre kellett lennie. Egyébként a XVII. század első felének magyar imádságoskönyvei túlnyomó többségben tizenkettőre méretűek (vagy még kisebbek) voltak, azzal a céllal, hogy ilyen kis méretű könyveket az emberek „s kiváltképpen leány-aszszonyok jó módgyával magokkal hordozhatnának” – ahogy az *Úti-társ* első (tizennyolcadréten megjelent) kiadásának bevezetése fogalmaz.⁴⁰ Akadt néhány nyolcadréte méretű imakönyv is, mint Pázmány Péteré,⁴¹ Szenci Molnár Alberté⁴² vagy az evangélikus Jiřík Třanovský-é,⁴³ ennél nagyobbakat azonban nem ismerünk.

Baththyány Ádám június 11-én kelt elszámolása pontos adatokat is tartalmaz a nyomtatásért és kötésért kifizetett összegekről. Sajnos az elszámolás nem teljesen világos, hiszen kiderül például, hogy Malomfalvay kifizetett már 66 forintot „300 praedicatio, 100 Seneca, és 100 Leölki kard, avagy Imádságos keönyv bé kötisíért”, de ugyanakkor az is, hogy a könyvkötő kíván még 21 forintot „az Seneca könyvének 100 exemplária bé köttetésétől” és ugyancsak 21 „s egy néhány” forintot „az 300 Praedicationak bé köttetésétől”,⁴⁴ ráadásul ekkor az imádságoskönyv még ki sem volt nyomtatva. Emiatt nem megállapítható, hogy az egyes példányok kötése mennyibe került.

Június 29. körül Malomfalvay Gergely, befejezván a nyomtatást, hazautazott Kismartonba „a meg-unt Béchi gyönyörűségből”,⁴⁵ ám júliusban ismét ő intézte a további példányok bekötését. (Hogy ez hol történt, az a forrásokból nem derül ki: valószínűleg szintén Bécsben.) Az imádságos könyvből ekkor 50 példányt darabonként 30 dénárért „aranyas” kötésben, 250-et pedig darabonként 25 dénárért „paraszt táblában” kötöttek be.⁴⁶ (Feltehetőleg a fentebb említett 50 „feier papirosra” nyomtatott példányt kötötték „aranyasan”.) Az „aranyas tábla” valószínűleg valamilyen aranyozott bőrkötést jelentett, a „paraszt tábla” pedig talán egyszerű papírkötést. A Zrínyikönyvtár 1662. évi katalógusa ugyanis ezeket „ligatura rustica” vagy „ligato alla rustica” néven emlegeti.⁴⁷ Ugyanakkor azonban a bécsi könyvkötőcéh korabeli árszabása szerint egy nyolcadréte könyvet 15 krajcárért (azaz 20 dénárért) már pergamenbe kötöttek, a papírkötés pedig ennél csak olcsóbb lehetett.⁴⁸ Még érdekesebbé teszi a kérdést, hogy az imádságoskönyvvel egyidőben bekötöttet *Keresztyén Seneca* „aranyas” példányai ugyancsak 30 dénárba, „paraszt táblás” példányai viszont csak 21 dénárba kerültek. Ugyanakkor a bécsi árszabás szerint egy tizenkettőre kötet könyv pergamenkötése csak 8 krajcárba (10,66 dénár) került. Tehát a két könyv mérete között nem lehetett nagyon nagy különbség. Mindezeket figyelembe véve viszont a Kemény József által a *Chypeus religionis Christianaera* megadott méretek („Negyedréten, 137 lap”) nem látszanak hitelesnek.

⁴⁰ HUBERT: *i. h.* 62.

⁴¹ RMNy 945, 1003, 1345, 1513; RMK I. 836.

⁴² RMNy 1238.

⁴³ RMNy 1632.

⁴⁴ *Magyarországi magánkönyvtárak...* 173.

⁴⁵ IVÁNYI: *i. m.* 296. n° 504.

⁴⁶ *Magyarországi magánkönyvtárak...* 172, 174.

⁴⁷ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Szerk. KLANICZAY Tibor és mások. Bp. 1991. n° 69, 150, 353, 375 stb. (Zrínyi-könyvtár IV.)

⁴⁸ MENZEL, Maria: *Wiener Buchbinder der Barockzeit.* Graz–Wien–Köln, 1972. 52. A korabeli pénzek értékviszonyairól: HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657.* Bp. 1975. (Corpus nummorum Hungariae – Magyar egyetemes éremtár III.)

1654 júliusában Batthyány Ádám már a kinyomtatott könyvek szétküldésével és elajándékozásával foglalkozott. Följegyzései pontosan megőrizték, hogy kiknek hány példányt adott az imádságoskönyv elsőként bekötött százas sorozatából: Fohnai Ferencnek és Meszlényi Benedek Vas megyei alispánnak 5-5 példányt, szervitorainak, Horváth Ferencnek, Gorup Jánosnak és Rabbi Istvánnak 4-4 példányt, Hagymási Istvánnak és Palotai Miklósnak 2-2 példányt, Istvánffyának hármat, Malomfalvy Gergelynek nyolcat, Taurity Pál mariánus ferences provinciálisnak hatot, végül 12 példányt Nádasdy Ferencnek,⁴⁹ aki ezt július 12-én köszönte meg Seibersdorffról.⁵⁰ Nádasdy egyébként valószínűleg Malomfalvy Gergelyen keresztül kaphatta meg példányait abból az 50 darabból, „az kik az előtt ott fönn [Bécsben] maradtak”. Ezekből Malomfalvy még rendtársainak, Babindel Kelemennek és Litomiczy Lászlónak, „egy világi embernek” és magának is félretett 1-1 példányt, továbbá kért 50-et, „a kit maga osztana ki”. Ezt meg is kapta, mivel a másodiknak bekötött sorozatból Batthyány Malomfalvy Gergelynek 5 „aranyas” és 20 „paraszt táblás” példányt, a többi ferences atyáknak: Tallián Ferencnek, Babindel Kelemennek, Litomiczy Lászlónak és Kubics Pacificusnak pedig 2, illetve 10 darabot rendelt.⁵¹

E följegyzésekben található meg az imádságoskönyv címe is, amelyet többször is *Lelki kard*ként említenek.⁵² Ez a tény újból komolyan megkérdőjelezi Kemény József közlésének hitelességét, hiszen abban a *kard* szó egyáltalán nem szerepel. A „lelki fegyver”-típusú címadások egyébként népszerűek voltak a korabeli elmélkedő és imádságirodalomban. A katolikusok közül Pécsi Lukács adott ki könyvet, *Lelki pais* címen (Nagyszombat, 1592),⁵³ de említhetjük az evangélikus Sibolti Demeter *Lelki hartzát* (Detrekő[?], 1584),⁵⁴ Diószegi K. István *Lelki fegyverét* (Lőcse, 1703)⁵⁵ vagy az 1700-ban Nagyszombatban kiadott *Lelki fegyverházat*.⁵⁶ Ezek a címek mind Pál apostol egyik levélrészletétől veszik eredetüket, amelyben így írt: „Öltözzetek fel az Isten feyverébe, hogy az ördög leselkedésinek ellene állhassatok ... mindegyben felvévén a hitnek paizát, melyben az igen gonosznak minden tüzes nyilait megolthassátok és az üdvösségnek sisakját vegyétek fel; és a *léleknek kargyát* (melly az Isten igéje) minden imádsággal és könyörgéssel imádkozván minden időben és lélekben.”⁵⁷

*

Az eddig idézett forrásokból az imádságoskönyv tartalmából nem sokat tudunk meg, csupán annyit, hogy a kézirat elsőként küldött részeiben „az Boldog Aszony öt Psalmusa” és egy litánia is szerepelt, a további (május 7-én Bécsbe érkezett) kéziratrész pedig nem egészen olyan volt, amilyennek Malomfalvy Gergely képzelte. Erről ugyanis május 11-én, följebb már idézett levelében így írt Batthyánynak: „azon imádságokat jó lett volna a lajstrom szerént leiratni, mert a typographushoz külömben nem adatni, hanem csak egymás után rendelt leveleken; mind az által

⁴⁹ *Magyarországi magánkönyvtárak...* 171.

⁵⁰ IVÁNYI: *i. m.* 297. n° 506.

⁵¹ *Magyarországi magánkönyvtárak...* 174–175. Az említett ferencesek azonosításához és Batthyány Ádámmal való kapcsolatukról lásd: MAGYAR, Arnold: *340 Jahre Franziskaner in Güssing*. Güssing, 1980. 51, 272.

⁵² *Magyarországi magánkönyvtárak...* 173–175 passim. Még így is előfordul: „Leölkj kard, avagy Imadsagos keönyv.”

⁵³ RMNy 698.

⁵⁴ RMNy 542.

⁵⁵ RMK I. 1677.

⁵⁶ RMK I. 1568.

⁵⁷ Ef 6, 11–17 (Káldi György fordítása, RMNy 1352.)

azon leszek, hogy az többit el végezvén jó rendbe vegyem aztis, mellyhez Pünkösöd [május 24.] előtt derekason nem kezdhetek.”⁵⁸

Hogy mi lehetett a probléma a kézirattal? Véleményem szerint az, hogy nem volt kézirat. Batthyány Ádám imádságoskönyve ugyanis nem volt más, mint Pázmány Péter *Imadsagos könyvének* csökkentett terjedelmű, „kivonatolt” változata, kiegészítve néhány más imával. A „kiegészítő imák” szövege már április végén Malomfalvaynál volt, május 7-én viszont csupán egy „lajstromot” kapott, amelyben a könyvbe tervezett imák címei és Pázmány könyvének megfelelő oldal-számjai szerepeltek.

Ennek a lajstromnak két változata ma is megtalálható a Batthyány-levéltárban.⁵⁹ Mindkettő csupán a „Memoriale” címet viseli, más, eredetükre vagy elkészítésük céljára történő utalás nincsen rajtuk. Tartalmukból azonban nyilvánvaló, hogy az imádságoskönyvhöz készültek.

Az első a Batthyány-udvar egyik deákjának kezeírásával készült és fogalmazványnak tekinthető, mivel az imák sorszámozását tekintve utólagos javítások olvashatók rajta, az egyik résznek („A’ hatodik része a Pázmán Könyvének...”)⁶⁰ pedig sorszáma sincsen. A javítások sem teljesen következetesek, hiszen némely áthúzott sorszám helyére a javító nem írt be újat. A második lajstromot Batthyány Ádám sajátkezűleg írta, tehát az elsónél nehezebben olvasható, viszont nincsenek rajta javítások és az imákat – szemben az elsővel – szigorúan a Pázmánynál található sorrendben adja. Valószínűleg azonban ez sem tisztázat, mivel egy ima („Az Jesushosz való imádság”) kétszer is szerepel benne és az első lajstrommal sem egyezik meg, annak sem javított, sem javítatlan állapotában. Azt viszont mindenesetre bizonyítja, hogy az imádságoskönyv összeállításával Batthyány Ádám valóban személyesen foglalkozott.

A következő oldalon a második lajstromot közlöm betűhív átiratban (B), föltüntetve azt, hogy az egyes imák milyen sorszámat kaptak az első lajstromban, annak javítása előtt (A) és után (Aj), valamint hogy Pázmány Péter imádságoskönyvének 1631. évi negyedik (P4) és 1650. évi ötödik kiadásában (P5)⁶⁰ ezek az imák mely lapokon találhatók.

Hogy a lajstromban szereplő oldalszámok valóban Pázmány Péter imádságoskönyvére vonatkoznak, azt a B-jegyzék 11. pontja árulja el, amelyben Batthyány teljes egészében áttemeli saját könyvébe a Pázmány-könyv hatodik részét. A megadott lapszámokból ugyanakkor az is kiderül, hogy annak nem a legutolsó, 1650. évi kiadását használta, hanem az előző, még Pázmány életében megjelent 1625. vagy 1631. évi egyikét. (A két kiadás tartalma, sőt szedése is teljesen azonos.)⁶¹

A lajstrom alapján végzett számítás szerint Batthyány a (kalendáriumot nem számítva) 590 oldalas Pázmány-féle imádságoskönyvből 201 oldalnyi szöveget vett át saját könyvébe, tehát majdnem a kötet egyharmadát. Ez tizenkettedrét méretben nyomtatva megközelítheti a 350–400 oldalt, amely terjedelem egybevág fentebbi következtetésünkkel. Batthyány válogatását feltehetőleg személyes szempontok vezették. Pázmány könyvének fejezetei közül kihagyta a szentmiséhez és a gyónáshoz kapcsolódó (1., 5. részek), valamint a kötött szövegű imákat, amelyeket valószínűleg úgylis kívülről tudott (4., 9.), bevette könyvébe viszont a reggeli, esti imákat, (2.) hálaadásokat (3.), némileg lerövidítve a litániákat és bűnbánati zsolnárokat (10.) és válogatott a különböző alkalmi könyörgések (6–8.) között.

⁵⁸ IVÁNYI: *i. m.* 293–294. n° 501.

⁵⁹ MOL, Batthyány cs. törzslévéltára (P 1313), Kéziratok, 267. cs., fol. 358 és 359.

⁶⁰ RMNy 1513; RMK I. 836. Mindkettőnek az OSzK-ban található egyik példányát használtam.

⁶¹ *Pázmány Péter összes munkái.* II. Bp. 1895. XII; RMNy 1345, 1513.

A	Aj	B	P4	P5
		Memoriale,		
1.	1.	1. Regeli imatcsagok ..... folio. 87.	87-98	87-98
29.	2.	2. Az eorszó Angial segítsegeert koniorges .. folio. 98.	98-99	98-99
30.	30.	3. Szt Agoston hala adassa az eörszó angialnak gond viseleseirt ..... folio. 100.	100-104	100-104
28.	3.	4. Estveli hallaadasok ..... folio. 104.	104-111	104-111
31.	31.	5. Az keresztien embernek magaval valo szam vetes ..... folio. 112.	112-119	112-119
	2. -	6. Az Istenek felsegerol ..... folio. 120.	120-124	120-124
	3. -	7. Az Teremtesert es taplalasert hala adas .. folio. 124.	124-128	124-128
	4. -	8. Az megh valtaseret hala adas ..... folio. 128.	128-134	128-133
	5. -	9. Az megh szentelesert halaadas ..... folio. 134.	134-138	133-137
	6. -	10. Sz. Ambrus es Agoston hala adasa ..... folio. 138.	138-142	137-141
-	-	11. Az Hattodik Resze paszmani konivenek, ^a az Hetedik reszeigh per consequens az kovetkeszendok ..... folio: 213. mind adigi megh ..... folio: 289.	213-289	213-289
	7.	7. 12. Az ania Sz: Eghazert ..... folio. 315.	315-316	317
	8.	8. 13. Lelki pasztorokert ..... folio. 316.	316-319	318-320
	9.	9. 14. Feidelmekert tiszt viseleokert ..... folio. 319.	319-321	320-322
10.	10.	15. Döghalal<er>tavosza[tá]sa[é]rt ..... f. 321.	321-322	322-323
11	11.	16. feold giomolcseirt ..... fol: 323.	323	324-325
12.	12.	17. Eseoert ..... fol: 324.	324	325
13.	13.	18. Egi haboruk<ert>elen ..... fol: 324.	324-325	325-326
14.	14.	19. Az Bönosok tereseirt ..... fol. 325.	325-326	326-327
15.	15.	20. Szolök magasziokert [!] ..... fol: 330.	330-331	332-333
16.	16.	21. Elenseginkert ..... fol. 341.	341-342	342-343
17.	17.	22. Utton iarok köniorgese ..... fo[lio]: 342.	342-344	343-345
18.	18.	23. Christusban el nyugot attiankfiaiaert [!] .. folio. 344.	344-347	346-349
19.	19.	24. Sz: David penitencia tarto sóltari ..... folio. 466.	466-478	465-476
20.	20.	25. Az aniasz: egihasz litaniaia ..... folio. 488.	488-501	487-501
21.	21.	26. Az megh ducseült szentek segetsegeirt köniorges ..... folio. 502.	502-504	502-504
22.	6.	27. A Eödvesegees Jesus neveröl Lítania ..... folio. 513.	513-519	512-519
23.	7.	28. Sz: Bernard koniorgese ..... folio. 519.	519-521	519-521
25.	4.	29. Az aldot Jesushosz imatcsagh ..... folio. 527.	527	527
26.	26.	30. Boldogh aszo[n] elseo Lítaniaia ^b ..... fo. 527.	527-534	528-535
24.	4.	31. Eött Psalmusok Jesus neve Tiszte(seg)letire.		
27.	27.	32. Eott Psalmusok a' Boldoghsagos szüsz maria nevenek tiszteletire,		
33.	33.	33. Az utolsó Itelet napiarol		
32.	32.	34. Az Halottak Lítaniaia ^c		
		35. Az Jesushosz valo Imadsagh, ^d		

^a P4 és P5: „Lelki javainkért, könyörgések.”

^b A: „Boldogh Aszony Lítániai”. (P4 és P5-ben két Mária-lítánia található. Az első fölött ez a cím szerepel: „Bóldog Aszonyrúl Lítaniák”, a második címe pedig: „Más Lítania Bóldog Aszonyrúl.”)

^c A: „Á halálról való Lítania.”

^d A-nál hiányzik. Minden bizonnyal itt is csak tévedésből szerepel, hiszen a 29. szám alatt is megtalálható.

Válogatásának szempontjai legjobban Pázmány „Szűkölködő atyánkfiaiért és néminemű bizonyos személyekért” című (8.) fejezetének anyagán figyelhető meg. Batthyány kihagyta a „Szüleinkért” szóló imát, mivel apja már 1625-ben, anyja pedig 1640-ben meghalt. Szintén kihagyta a „Jámbor házások egymásért” való imáját, mivel 1653-ban elhunyt felesége is, de ugyanezen okból megtartotta a „Krisztusban lenyugott atyánkfiaiért” szót. Érdekes viszont, hogy az „Özvegyek és árvák könyörgését” nem érezte magáénak, talán mert már ekkor tervezte második házasságát, amelyet végül 1655 augusztusában kötött meg Wittmann Katalinnal.⁶² Bevette könyvébe a szülőknek „magzatjokért” való imáját, lévén két fiú és két lány apja volt és ezzel párhuzamosan kihagyta a „Magtalanok imádságát” és természetesen a „nehézkeseké” (terheseké) is. Úgyszintén nem tartotta fontosnak „A rabokért”, „A betegekért” és a „Keseredettekért” szóló imákat, viszont magáénak érezte az „Ellenségeinkért” valót és az „Útonjárók könyörgését”. Utóbbit érthetjük is, ha csak egy rövid pillantást vetünk 1642 és 1657 között rendszeresen vezetett és évenként sajátkezűleg összesített itineráriumszerű naplóföljegyzéseire, amelyekből az derül ki, hogy szinte állandóan úton volt rezidenciái, a szomszédos birtokosok kastélyai, a török végek és Bécs között.⁶³

Batthyány Ádám egyébként igen jól ismerhette korának imádságirodalmát. Már áttérésekor, 1629-ben, nővérének anyósa, Wesselényi Anna, lelki kétségeinek vigasztalására „kis könyvet” küldött neki, amelyben „meg is jegyeztem némely imádságokat. De kegyelmedet azon kérem, az másik könyvet, az magyart kegyelmed gyakorta olvassa; sok szép ájtatos imádságok vannak benne.”⁶⁴ Nehezen lenne megállapítható, mely könyvekről van itt szó, mivel a németújvári könyvtár 1651–1656 közötti jegyzékeinek tanulsága szerint Batthyány Ádámnak nemcsak a kor szinte teljes magyar katolikus imádságirodalma volt birtokában (Pázmány könyve például két példányban is), hanem nyolc-kilencféle német, legalább ennyi latin, sőt egy „cseh imádságos könyve” is volt.⁶⁵ A források arról is tanúskodnak, hogy Batthyány valóban imádkozott is ezekből a könyvekből. Rohonci várában „oltáros kamrája” volt, amelynek festményekkel díszített házioltára nyilvánvalóan nem reprezentációs célokat szolgált,⁶⁶ 1657-ben készített búnlajstromában pedig ilyen följegyzések is találhatóak: „kis könybeli imátságimot el nem montam ekoron”, „könybol nem imátkosztam”.⁶⁷ Levelei arról is szólnak, hogy komolyan vette a „szent innepekhez való készüléit” karácsonykor és a húsvétkor: ezeket az idöket „az devotio kedvéjért” Németújváron, az általa alapított ferences kolostor közelében töltötte.⁶⁸

Nem Batthyány Ádám volt azonban az egyedüli magyar főúr a XVII. században, aki maga szerkesztett imádságoskönyvet. Így tett az evangélikus Nádasdy Pál is 1631-ban (*Ahitatos és buzgó imádságoc*)⁶⁹ és ebbe a körbe tartozik Batthyány Ádám sógorának testvére, Esterházy Pál is, aki a század végén állított össze ima- és énekeskönyveket Szűz Mária tiszteletére.⁷⁰

⁶² MOL, Batthyány I. Ádám iratai, 2. cs., 1655, f. 25.

⁶³ MOL, Batthyány I. Ádám iratai, 1. cs., 1644. ff. 119–178. (az 1642–1654 évekből); 1657. ff. 1–7. (1657-ből.) Utóbbit kiadta: SZILASI: *i. m.* 46–62.

⁶⁴ TAKÁTS Sándor: *Wesselényi Anna*. In: *Uő: Régi magyar nagyasszonyok*. Szerk. RÉZ Pál. Bp. 1982. 236.

⁶⁵ IVÁNYI: *i. m.* 268–273 passim.

⁶⁶ MOL, A Batthyány cs. körmendi központi igazgatósága (P 1322), Leltárak, 79 (Inventarium diversarum rerum in clenodiis existentium arcs Rohoncz iussione Illustrissimi Comitis et Domini Domini Adam de Batthyan, in Anno Domini 1650, die 17 mensis Maii conscriptum).

⁶⁷ SZILASI: *i. m.* 49.

⁶⁸ A karácsonyról: MOL, Batthyány I. Ádám iratai (P 1315), 3. cs., f. 345. Batthyány Ádám Pálffy Pálnak, 1643. dec. 29. A nagybőjtről: *uo.*, 2. cs., 1651, f. 60. Batthyány Ádám ismeretlenek, 1651. márc. 7.

⁶⁹ RMNy 1494.

⁷⁰ Fölsorolásuk: *RMKT XVII/12*. Szerk.: VARGA Imre–CS. HAVAS Ágnes–STOLL Béla. Bp. 1990. 796.

Nem volt egyedülálló azonban az sem, hogy egy imádságoskönyv Pázmány könyvét használja alapvető forrásául. Így tett 1609-ben Mihálykó János eperjesi evangélikus prédikátor és 1615-ben a katolikus Ferencffy Lőrinc is.⁷¹ Az evangélikus kiadás nem teljesen nyerte el Pázmány tetszését, mivel „sok helyen megszagatá és az ő foltos tetszésének rongyával bé is tatarázta az én írásomat, [...] több jeles dolgokat is kitorle az ő nyomtatásában. Annak okéért nem hogy javallanám, [...] de sőt inkább a benne való sok fogyatkozásokért gyalázom, és enyémnek nem ismerem.” – írta a *Keresztyén imadsagos könyvecske* második kiadásának előszavában.⁷² Ferencffy névtelenül kiadott könyvéről viszont, amely kétharmad részben az ő szövegeit tartalmazza, bizonyára tudott és feltehetően beleegyezését is adta hozzá.⁷³

Bármennyire is személyes szempontok vezérelték azonban Batthyány Ádámot a *Lelki kard* szövegeinek összeválogatásánál, a könyvecsket mások is szívesen használhatták. Erre utal, hogy az 1680 körül egy második kiadást is megért a csíksomlyói ferences nyomdában. Ebből a kiadásból a közelmúltban került elő 14 teljes és ugyanennyi féllevélnyi nyomdai makulatúra-töredék.⁷⁴ A tizenkettődről nagyságú lapokból álló nyomtatvány minden teljes oldalának tetején a „Lelki kard” élőfej olvasható. A fennmaradt lapok tartalmát az alábbiakban közlöm, külön oszlopban föltüntetve a Pázmány-imádságoskönyv negyedik kiadásának (P4) megfelelő lapszámait. Szögletes zárójellel jelöltem saját kiegészítéseimet, amely a cím nélkül vagy hiányos címmel fennmaradt szövegek tekintetében főként ugyanezen imakönyvre támaszkodik.

ív jelzés	oldal szám	A <i>Lelki kard</i> második kiadásának tartalomjegyzéke	P4
Q	181 182 183 184	[Sz. Dávidnak poenitentia tartó zsoltári.] [L. zsoltár] [<i>Balassi Bálint verse</i>] [Psalmus CI.] [<i>Nyéki Vörös Mátyás verse.</i>]	466–478
	189 [190] 191 192	[Psalmus CXLII.] [<i>Nyéki Vörös Mátyás verse.</i>] Az Anya-Szen[tegyház] Litániá[ja]. ^a	488–501
S ₂ S ₃ S ₄	[207] [208] 209 210 211 212 [213] [214]	A megdicsőült Sz[e]ntek segítsegeért, Könyö[r]gések. Az idvesseges Jesus Nevéről-való litania.	502–504 513–519

⁷¹ RMNy 976, 1092.

⁷² RMNy 1003.

⁷³ HOLL Béla: *Ferencffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Bp. 1980. 67–68.

⁷⁴ *Borda Antikvárium, 20. katalógus. Becses nyomtatványok és kéziratok 1482–1995*. Bp. 1995. n° 7020. A töredéket az OSzK vette meg, ahol jelzete: RMK I. 1243c. A nyomtatványt V. Ecsedy Judit határozta meg és hívta föl rá figyelmemet, amit ezúton is köszönök. Itt köszönöm meg Pavercsik Ilona és Heltai János segítségét is.

ív jelzés	oldal szám	A <i>Lelki kard</i> második kiadásának tartalomjegyzéke	P4
T ₂	[219] [220]	[Szent Bernárd könyörgése]	519–521
T ₃	221 222	Öt psalmusok a Iesus Neve tiszteletire. [Káldi György fordításában]	–
T ₄	223 224 [225] [226]	Psalmus XCIX. Psalmus XIX. Psalmus CXXVII. [Psalmus CXXVIII.] Psal[mus XII.]	–
X ₂	[243] [244]	A Ból[...] Bóldog Aszszonyhoz mindennapi ajánlás.	– –
X ₃	245 246	A Boldogságos segítő Szűz Mariahoz, áitatos Imádság.	–
X ₄	247 248 [249] [250]	A Boldogságos Szűz Máriához, más áitatos Imádság; Mellyet képe-előtt mondhatni. Más Imádság; ugyan az[o]n Bóldogságos Szűzhöz.	– –
Y ₂	[255] [256]	Szent [? imádsága]	–
Y ₃	257 258	Arany-Szájú Szent János Imádsága.	–
Y ₄	259 260 [261] [262]		
Aa	277 278 279 280	I. könyörgés II. Könyörgés III. Könyörgés, az Ur vétel-után. V. Oh Jesus örökké-való szerelemnek ...	– – –
	287 [288]		
Bb ₂	[291]	Chri[...] XI. [...]	–
Bb ₃	[292] 293 294	XII. Oh Jesus, Igasságnak tüköre ... XIII. Oh Jesus, erős Oroszlan ... XIV. Oh Jesus, Christus, Felséges ...	– – –
Bb ₄	295 296 [297] [298]	XV. Oh Jesus, igaz, és gyümölcsös Szőlő-tő ... Vége-[...]	– –
<p>^a Nem szerepel a <i>Lelki kard</i> szövegében Szent Ágoston imája, amely Pázmánynál az Az Anyaszentegyház litániája bevezetésül szolgált.</p>			

A töredékek és a Batthyány Ádám-féle lajstrom átfedései alapján megállapítható, hogy a *Lelki kard* két kiadása nem volt teljesen azonos. A második kiadásból hiányzott (vagy legalábbis nem az 1654. évi lajstrom sorrendje szerinti helyen volt) az „Az aldot Jesushoz imatsagh” és a „Boldogh aszo[n] elseo Litanaiia”, ugyanakkor a kötet végén (a töredékben a 243. oldaltól) egy sor olyan imádságot is tartalmazott, amelyet az első kiadás nem. Ennek a kiegészítésnek az összeállítója minden bizonnyal Kájoni János ferences volt, aki 1676-ban állított föl nyomdát Csíksomlyón, hogy ott az erdélyi katolikusok számára nyomtasson vallásos kiadványokat.⁷⁵ Ezek a kiadványok általában a királyságban már korábban megjelent művek új, Kájoni által többé-kevésbé átszerkesztett kiadásai voltak. Így került sajtó alá 1676-ban az 1651. évi löcsei *Cantus Catholicit* fő forrásként használó *Cantionale Catholicum* című énekeskönyv,⁷⁶ de Kájoni 1685-ben „újólag ki nyomatta” Ágoston Péter *Szívek kincse* című „fohászkozó könyvecskéjét” is, amely elsőként 1671-ben Nagyszombatban jelent meg.⁷⁷ Ez utóbbi kiadvány esetünkben azért is fontos, mert mérete (tizenkettedrét) és különleges ívszámozása (hat levelenként) megegyezik a *Lelki kard* hasonló jellemzőivel. Feltételezhető tehát, hogy a *Lelki kard* csíksomlyói kiadása is 1685 körül jelent meg, de bizonyosan 1676 (a nyomda föllálítása) és 1687 (Kájoni halála) között.

A csíksomlyói kiadás töredéke egyébként megőrzött egyet a *Lelki kard* azon szövegeiből is, amelyekkel Batthyány Ádám egészítette ki 1654-ben a Pázmány-imádságoskönyv szövegeit. Az „Öt psalmusok a Iesus neve tiszteletire” cím ugyanis nem más takar, mint a Káldi György fordításában közölt 99., 19., 127., 128. és 12. zsoltárokat (régí számozás szerint, ebben a sorrendben). Nem maradt fenn ugyanakkor a többi Batthyány-féle ima, de címük alapján biztosak lehetünk abban, hogy a jórészt középkori eredetű, a ferencesek által terjesztett, népies imádságirodalomhoz tartoztak. Ismerve Batthyány Ádám és a ferencesek közötti szoros kapcsolatot, ez egyáltalán nem meglepő. A „boldogságos Szűz Mária nevenek tiszteletire” szerzett „ötf psalmusok” például rokon forrásból származhatnak a (tévesen Szent Bonaventurának tulajdonított) *Psalterium Beatae Mariae Virginis* című gyűjteménnyel, amelyben a bibliai zsoltárokat és kantikumokat írta át Szűz Mária nevére az ismeretlen szerző.⁷⁸ Magyar fordítását éppen a Batthyányval is kiadói kapcsolatban álló, fentebb említett Kéry Sámuel jelentette meg 1660-ban, *A Boldogságos Szűz Zsoltár-Könyve* címen.⁷⁹ Ugyancsak középkori eredetű a

⁷⁵ Kájoni működésének legújabb összefoglalása: *RMKT XVII/15A–B*. Szerk. HOLL Béla. Bp. 1992. 110–113.

⁷⁶ RMK I. 1188. Modern kiadásai: DOMOKOS Pál Péter: „...édes hazámnak akartam szolgálni...”, Bp. 1979. (dallamokkal); *RMKT XVII/15A–B*. Szerk. HOLL Béla. Bp. 1992., (dallamok nélkül). A *Cantus Catholicit*: RMK I. 856.

⁷⁷ RMK I. 1329. (Egyetlen példányát, amelyet Kolozsváron, egykor a református kollégium, ma az Academia könyvtárában őriznek, nem volt módom látni.) Első kiadása: RMK I. 1120. Vö. GAJTKÓ István: *A XVII. század katolikus imádságirodalma*. Bp. 1936. 42. (Palaestra Calasanciana 15.)

⁷⁸ RMK I. 954; Vö. GAJTKÓ: *i. m.* 48. XV–XVI. századi latin és német kiadásairól: GW 4798–4800; VD16 B6574–6578. További kiadásokról: *Il Saltero della B.V. Maria compilato da San Bonaventura. Volgarrizzamento antico toscano*. Ed. Francesco ZAMBRINI. Bologna, 1872. (Scelta di curiosita letterarie inedite o rare dal secolo XII al XVII, 126.) Egy 1602. évi német kiadást az OSzK őriz: *Der gulden Psalter S. Bonaventure ... zu Ehren der Himmelskönigin und Mutter Gottes Marie*. Ingolstadt, 1602. (OSzK XII. Mor. 1800. Az előszó végén az 1588-as dátum szerepel!)

⁷⁹ RMK I. 954. A könyvből csak az ajánlás maradt fenn, de GAJTKÓ: *i. m.* 43, 48. szerint innen származik a *Liliom kertecske, azaz szép viragokkal ... bevettett aétatos könyvecske*. Pozsony, 1675. 165–182. (RMK I. 1186.) alatt található „Boldogságos Szűz Máriának a’ dög

lehet a „halottak litániája” is. „Litaniae defunctorum” található például Nicolaus Salicentius *Antidotarius animae* című könyvében, amelyből a mai magyarországi könyvtárak három különböző XV. századi kiadást is őriznek.⁸⁰ XVII. századi magyar változatai a névtelen ferences szerző által összeállított *Liliom kertecske* című, 1675-ben Pozsonyban megjelent imakönyvben található meg ilyen címek alatt: „Pénteki litánia a’ Christus kinszenvedéséről. Az elő társaság-bélieknek bölög kimulásokért”, és „Litánia [...] melyekkel szoktak Istennek ajánlani a’ halálra vált embert”.⁸¹ Talán éppen ezek egyike volt olvasható a *Lelki kard*ban is.

Adatainkat összefoglalva végül elmondhatjuk, hogy a Batthyány Ádám szerkesztette *Lelki kard* című imádságoskönyvet 1654 júniusában nyomtatták a bécsi Cosmerovius-nyomdában, valószínűleg tizenkettedrét (vagy esetleg kisalakú nyolcadrét) méretben, körülbelül 350–400 oldalon. A 400 kinyomatott példányból 50-et aranyozott táblába, 250-et „paraszt táblába” (azaz talán papírfedélbe), 100-at pedig ismeretlen módon kötöttek be. A könyv címlapját Batthyány Ádám rézmetszetű címere díszítette, amelynek készítője feltehetőleg Subarich György volt.⁸² A *Lelki kard* tartalmának nagyobbik részét Pázmány Péter *Imadsagos könyvének* negyedik kiadásából válogatott imák alkották, amelyeket a szerkesztő néhány további, a népies hagyományból származó, ferences eredetű szöveggel egészített ki. A *Lelki kard* első kiadásából egyetlen példány sem ismert, ám a fennmaradt adatok alapján valószínűleg nem azonos a Kemény József közléséből ismert *Chlypeus religionis Christianae* című, szintén 1654-ben, Bécsben, Batthyány Ádám neve alatt megjelent imakönyvvel. Utóbbit tehát tévesen feltételezett nyomtatványnak kell tartanunk.⁸³ A *Lelki kard* második kiadását 1676–1687 között nyomtatták Csiksomlyón, valószínűleg Kájoni János szerkesztésében, aki az imakönyvet kevés változtatással és újabb szövegekkel kiegészítve adta ki.

KOLTAI ANDRÁS

halál ellen való ött sóltára, mellyeket Szent Bonaventura sóltáraiból szedtenek ki.” (A *Liliom kertecskének* a budapesti Egyetemi Könyvtárban található példányát használtam. Jelzete: RMK I, 272.) A döghalál elleni zsoltárok („Wider die Pestilenz gemacht vonn fünff Psalter”) valóban megtalálhatók a *Psalterium B.M.V.* OSZK-beli német kiadásának függelékében is: *Der gulden Psalter...*

⁸⁰ SALICENTIUS, Nicolaus: *Antidotarius animae*. Hagenau, 1494. CIII. (Kalocsa, Érseki Könyvtár 20966.) Holl Béla szíves közlése. A könyv más magyarországi példányai: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Ed. Géza SAJÓ–Erzsébet SOLTÉSZ. I–II. Bp. 1970. 3000–3002. A XVI. században azonban német nyelvterületen csupán egyszer jelent meg, Nürnbergben, 1520-ban (Vö. VD16, N 1563).

⁸¹ *Liliom kertecske* ... 214–219, 465–469.

⁸² Utólag jutott a kezembe Fazekas István tanulmánya, amelyben egy levélrészlet alapján arra a következtetésre jut, hogy Batthyány Ádám a *Lelki kardot* fiainak, Kristófnak és Pálnak ajánlotta. (Batthyány I. Ádám és gyermekei. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerk. PÉTER Katalin. Bp. 1996. 103.)

⁸³ Itt kell megjegyezni, hogy Jenei Ferenc föltételezte (JENEI: *i. h.* 688.): a Malomfalvay Gergely leveleiben említett imádságoskönyv azonos lenne azzal az 1655-ben megjelent *Imadsagos könyvecskével*, amely Szabó Károly közlése szerint Pázmány Miklósné Pete Hetessy Rozina költségén jelent meg. (RMK I. 900. Egyetlen példánya, egykor Schlauch Lőrinc szatmári püspök könyvtárában volt.) Ezt azonban Orlovszky Géza nyomán Kovács Sándor Iván már kétségbe vonta és föltételezték, hogy Malomfalvay leveleiben inkább a Kemény József által leírt *Chlypeus religionis christianaeról* van szó. (KOVÁCS S. I.: *i. m.* 364. 46. jegyzet.)